

FODOR ANDREA

Erasmus és a török kérdés kapcsolatának magyarországi vonatkozásai

Rotterdami Erasmus (1466–1536), a humanisták fejedelme, korának egyik legnagyobb hatású gondolkodója,¹ egyszerre teológus, filozófus és filológus, aki bölcs mondanivalója aktualitásából szinte semmit sem veszített. Magyarországi megítélését két igen jelentős korabeli esemény befolyásolta. Egyfelől minden szempontból meghatározta hazánk kora újkori történelmét egyik legnagyobb nemzeti tragédiánk, a mohácsi vész és azt követően az Oszmán Birodalom európai terjeszkedése, melynek Erasmus maga is „szemtanúja” volt. Másfelől a vallási élet rég nem látott átalakulása indult meg 1517. október 31-én Luther Márton 95 tételének köszönhetően; a kutatás már feltárta, hogy Magyarországon gyorsan terjedtek a protestáns nézetek.² Erasmus megítélése hazánkban sajátosan alakult, mert sok esetben követői egyúttal a reformáció hívei is, továbbá a történetírás előtt sem egyértelmű, valójában ki melyik felekezethez tartozott közülük.³

Erasmus akarata ellenére az idő előrehaladtával bevonódott a reformáció egyre véresebb harcaiba.⁴ Már Luther fellépése előtt hangsúlyozta a katolikus egyházon belüli reformok szükségességét, azonban elképzeléseit kizárólag a katolikus egyházszervezeten belül tartotta megvalósíthatónak, ezért a reformáció hívei eredménytelenül igyekeztek megnyerni támogatását ügyüknek, a katolikusok pedig annak ellenére is, hogy egy idő után nyíltan szembehelyezkedett Luther nézeteivel (*Értekezés a szabad akaratról*, 1526), eretneknek kiáltották ki, a tridenti zsinaton (1545–1563) pedig indexre helyezték műveit.⁵

¹ Erasmus születési évét nem tudjuk biztosan, a kutatók 1466–69 közé teszik. JOHAN HUIZINGA: *Erasmus*, Budapest, Európa, 1995, 29; KLANICZAY Tibor: A humanista irodalom Magyarországon. In Uő: *Pallas magyar ivadéka. Fejezetek az intellektuális élet történetéből*, Budapest, Szépirodalmi, 1985, 37.

² A reformátorok a mohácsi vészt a katolikusok világi életmódjának számlájára írták, véleményük szerint az ország szorult helyzetéből pedig csak úgy menekülhet meg, ha felhagy a bűnös katolikus szokásokkal és a reformáció útjára lép. Továbbá a kettős királyválasztást követően a magyarok számára a protestantizmus bizonyos értelemben a haza önállóságának zálogát jelentette, a katolikus Habsburg uralommal való szembenállást is jelképezte. KLANICZAY Tibor: Humanizmus és reneszánsz a magyar irodalomban. In Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*, Budapest, Balassi, 2001, 27.

³ Lásd például az Erasmust nagyra tartó erdélyi unitáriusok esetét. GERÉZDI Rabán: Erasmus és az erdélyi unitáriusok. In Uő: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Budapest, Akadémiai, 1968, 358–359.

⁴ MARKIS Simon: *Rotterdami Erasmus*, Budapest, Gondolat, 1976, 21.

⁵ MARKIS: i. m. 22; HUIZINGA: i. m. 302–303; RITOÓKNÉ Szalay Ágnes: Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Uő: *„Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest, Balassi, 2002, 171.

Magyarországon kortársai között sokan a területi, politikai széttagoltság, az állandó létbizonytalanság, egyes országrészekben a katolikus egyházszervezet tulajdonképpeni összeomlása és ezáltal a reformáció tanainak gyors terjedése következtében nem feketén-fehéren tekintettek Erasmusra, nem követelték tőle a választást a protestánsok vagy katolikusok között, hanem minden oldal, ki-ki saját meggyőződése szerint azonosult nézeteivel. Magyarországon megfér egymás mellett Luther és Erasmus, akik hitvitáikban sosem jutottak egyetértésre. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyar peregrináció egyik központja Wittenberg volt, ahol értelemszerűen a diákok magukba szívták a lutheránus nézeteket.⁶ Ebből is következik, hogy ugyan eleinte a katolikus értelmiség köreiből sokan nagy reményekkel fogadták Erasmus fellépését, akit intenzíven foglalkoztatott az Európát fenyegető oszmán hódítás, de Luther megjelenése után többen nem elégedtek meg az általa kínált reformlehetőségekkel, és az ő, később Kálvin, illetve a többi protestáns felekezet táborába vezetett útjuk.⁷

Számos nagy tehetséggel megáldott magyar erasmistával büszkélkedhetünk.⁸ Közülük többen is elmondhatták magukról, hogy személyesen is ismerték a filozófust vagy levelezésben álltak vele. Mindez nem utolsó sorban Erasmus török kérdés iránti érdeklődésének köszönhető, mert az Európát elérő fenyegetésről, mint látni fogjuk, egyedülállóan vélekedett a maga korában.

A magyar erasmisták sorsa a mohácsi vész körüli időkben többnyire egymással összefonódott.⁹ Leveleztek egymással, esetleg ugyanannál az udvarnál szolgáltak és szoros baráti kapcsolatot ápoltak. Egymásban éltették a reményt, hogy sikerül az oszmán hódítástól megszabadítani az országot, s addig is, amíg ez bekövetkezik és mást nem állt módjukban tenni, hazájuk szellemi felemelkedésén és nagyságának megőrzésén munkálkodtak. A folyamatos fenyegetettség és katonai kudarcok ellenére felfigyelhetünk a magyarok egy a törökök által is legyőzhetetlen csoportjára, akik nem éles karddal, hanem éles elmével harcoltak a haza megmaradásáért. Erasmus követőinek és tisztelőinek ugyanis kiemelkedő szerepe volt a reneszánsz magyar kultúra és művelődés felvirágoztatásában. Országunk darabokra hullott ugyan a XVI. században, mégis tanúi vagyunk egyfajta szellemi felemelkedésnek, ami részben Erasmus és hazai követőinek munkásságából fakadt. Olykor magas rangú főurakon vagy éppenséggel „egyszerű”, tanulni vágyó ifjakon keresztül eresztett mély gyökeret Erasmus szellemisége a magyar humanizmus Mohács utáni időszakában. Tanulmányunk a humanista azon magyarországi kapcsolódásaira és kapcsolataira tér ki, amelyek a török kérdés szempontjából lényegesek.

⁶ KELÉNYI Borbála: Krakkótól Wittenbergig Magyarországi hallgatók a krakkói, bécsi és wittenbergi egyetemeken a 16. században. *Gerundium*, VIII., 2017, I. sz., 26.

⁷ GERÉZDI: Erazmus és az erdélyi unitáriusok. In Uő: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* i. m. 360–361.

⁸ Lásd pl. Ács Pál: Keresztény humanizmus vagy előreformáció? A magyar erasmista bibliafordítók. In Kiss Erika, ZÁSZKALICZKY Márton, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna (szerk.): *Ige-Idők. A reformáció 500 éve*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2017.

⁹ Lásd erre: KLANICZAY: A humanista irodalom Magyarországon. In Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció* i. m. 34. 40.

Erasmus török kérdés iránti érdeklődésének magyarországi vonatkozásait korábban Thienemann Tivadar *Mohács és Erasmus* (1924) című munkájában, majd Trencsényi-Waldapfel Imre *Erasmus és magyar barátai* (1966) című írásában olvashattuk. E művek kiadása óta azonban az özvegy magyar királyné, Habsburg Mária erasmista kapcsolatrendszerét – melyben központi szerep jutott Magyarországnak és a török kérdésnek – új megvilágításba helyezik a legfrissebb kutatások. Emellett rámutatnak a kettős királyválasztás utáni időszak aktív hazai erasmista ténykedésére, melynek célja a török feltartóztatása és kiűzése. A tanulmány az éppen egy évszázada Waldapfel által e témáról kialakított képet igyekszik módosítani annak legfontosabb vonatkozásaiban, kiegészítve a legújabb Mohács-kutatás eredményeivel, elsősorban Kasza Péter és Tóth Gergely munkáira támaszkodva.¹⁰

Erasmus figyelme tehát Magyarországra irányult a XVI. század elején, lévén, a török kérdés a teljes Respublica Christiana ügyének volt tekinthető, nem korlátozódott csupán hazánk területére, hiszen rajtunk keresztül az oszmánok számára egyenes út vezethetett Bécsbe, onnan pedig szinte bármely európai államot megtámadhatták.¹¹ Erasmus kifejtette: annak ellenére, hogy Magyarország lett a „kereszténység védőbástyája” (*Hungaria est propugnaculum Christianitatis*), az európai fejedelmek, beleértve a pápát is, elsősorban nem a török kérdés megoldását tartották napirenden, azt, hogy miként is tudnának katonai segítséget nyújtani a magyaroknak, hanem hogy saját érdekeiket érvényesítsék, hatalmukat megőrizték vagy növeljék.¹² A *Balgaság Dicséretében* (*Moriae Encomium*, 1509) – mely köztudottan számos ellenséget szerzett számára éles társadalomkritikája miatt, ekként ír a pápákról:

Mintha bizony az egyháznak lennének veszedelmesebb ellenségei, mint az istentelen pápák, akik hagyják, hogy Krisztus néma feledésbe merüljön, akik az egyházat mocskos pénzkerítő törvényekkel megkötözik, kötelező törvényt magyarázatokkal meggyalázzák, és pestises életükkel meggyilkolják.

A török kérdésben Erasmus egyfajta sorsdöntő, isteni próbatételt látott: a keresztények vagy összefognak és visszatérnek az evangéliumi tisztaság útjára vagy büntetésül szembe kell nézniük a pogány hódítókkal.¹³

Erasmus tollával vette fel a harcot korának tarthatatlan, Krisztus követőihez méltatlan erkölcsi normái ellen, felhívva a figyelmet egyrészt a kereszténységet belülről

¹⁰ Cikkeiket lásd lentebb.

¹¹ „Erasmust, akit mindenki Európa, vagyis a Respublica Christiana élő lelkiismeretének tartott.” Erasmus magát is elsősorban teológusnak tartotta, egyik legfontosabb feladatának pedig bizonyára a Respublica Christiana megteremtését tekintette. BARLAY Ö. Szabolcs: A hazai Erasmus-kutatás múltja és jelene. *Magyar Könyvszemle*, CXIII., 1997, 3. sz., 327, 332.

¹² ROTTERDAMI Erasmus: *A Balgaság Dicsérete*, Budapest, Európa, 1987, 163; Ács Pál: A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek. In Uő: *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig*, Pozsony, Kalligram, 2014, 81.

¹³ TRENCSENYI-WALDAFEL Imre: Erasmus és magyar barátai. In Uő: *Humanizmus és nemzeti irodalom*, Budapest, Akadémiai, 1966, 65.

marcangoló viszályokra (pl. itáliai háborúk), másrészt a kívülről érkező (török) fenyegetésekre.¹⁴ Ezt a célt szolgálta többek között *A keresztény fejedelem neveltetése* (*Institutio principis Christiani*, 1516) című műve is, mely tulajdonképpen egy Károly hercegnek, a későbbi V. Károlynak (1519–1556) szánt királytükör.¹⁵ A mű olvasása során feltárul előttünk a kor fejedelmeinek romlottsága, ahogyan Erasmus nevezte, Krisztus filozófiájától való eltávolodása, az általuk okozott pusztítás az Isten kegyelméből rájuk bízott népek köreiben.¹⁶ Erasmus arra intette Károlyt, hogy igaz keresztény fejedelem legyen, aki nem a népből, hanem a népért él, és fontolja meg jól, hogy mikor és kik ellen indít háborút, mivel „a háború minden emberi jónak a romlása, a háborúból a bajok egész tengere árad ki.”¹⁷ Több művében is hangsúlyozza, mint például a *Querela Pacis*-ban (1517), hogy csak a védekező háborút lehet jogosnak tekinteni, de azt is csak akkor, ha már mindent eszköz hiábavaló a békés megegyezés érdekében.¹⁸ Mindig tartsa szem előtt, hogy egy jó fejedelem csak olyan dicsőségre áhítozhat, amelynek elérése során nem szennyezi be kezét vérrrel, és nem mások szenvedése árán éri el sikereit.¹⁹

Erasmus a keresztények közötti háborút tartotta a legnagyobb politikai hibának. *A Keresztény katona kézikönyve* (*Enchiridion Militis Christiani*) című munkájában kifejtette, hogy az oszmánok azért tudnak egyre nagyobb sikereket elérni Európában, mert a keresztények egymást gyilkolják az összefogás helyett.²⁰ Ami viszont meglepő lehet a mai kor emberének, az a törökkel szembeni, korát meghaladó szolidaritása, mivel ugyanebben a műben az is olvasható, hogy a valódi krisztusi cselekedet nem a törökök legyőzése, hanem keresztény hitre térítésük, lévén, ők is egyistenhívők, tehát úgymond félig már keresztények (*semichristiani*).²¹

¹⁴ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 57.

¹⁵ BARLAY Ö. Szabolcs: Utószó. In ROTTERDAMI Erasmus: *A keresztény fejedelem neveltetése*, Budapest, Európa, 1992, 143.

¹⁶ BARLAY: Utószó. In ROTTERDAMI: *A keresztény fejedelem neveltetése* i. m. 143–144; ROTTERDAMI: *A keresztény fejedelem neveltetése* i. m. 136–138.

¹⁷ ROTTERDAMI: *A keresztény fejedelem neveltetése* i. m. 133.

¹⁸ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 66.

¹⁹ ROTTERDAMI: *A keresztény fejedelem neveltetése* i. m. 139.

²⁰ A mű magyarul csak jóval Erasmus halála után jelent meg *Rotterdami Rézmánnak az keresztény vitézséget tanító kézben viselő könyvecskéje, melyet mostan újonnan deákbul Magyarra fordított, és hozzájához való szeretetihiű közönségessé tölt Salánki György* címmel Leidenben 1627-ben. A kálvinista sárospataki iskola-mester szándéka a fordítással „lelki fegyvert” adni az olvasónak, hogy „az embereket kegyes életre és Isten felől való méltó elmékedésekre” indítsa. Egyúttal igyekszik az előszóban Erasmust a reformáció előfutárának feltüntetni, hogy a kálvinista ortodoxia előtt is bizonyítsa a fordítás szükségességét és elfogadhatóságát, bár a fordítás ötlete patrónusától, Rákóczi Györgytől származott. KLANICZAY: Egy epizód Erasmus utókorából: A magyar Enchiridion (1627). In Uő: *Pallas magyar ivadécai* i. m. 130–131. 134; BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon Virág. Fejezetek a Mobács utáni reneszánszról*, Budapest, Gondolat, 2001, 44–45.

²¹ ROTTERDAMI: *A keresztény fejedelem neveltetése* i. m. 140–141; BARLAY: *Romon virág* i. m. 45. (Megjegyzendő, hogy a kor vezető filozófusai is nagyon hasonló nézetten voltak, pl. Marsilio Ficino a *De Christiana religione* című művében ugyanezt fejtette ki 1474-ben.)

A Mohács tragédiájának beköszöntekor uralkodó magyar királyi pár, Habsburg Mária és II. Lajos is egyfajta magyarországi szócsövei voltak Erasmusnak, a török kérdésben vallott nézeteit illetően. Máriát és testvérét, V. Károlyt egyaránt Erasmus egyik humanista barátja, a későbbi Hadrian pápa nevelte, így valószínű, hogy Mária 1521-ben magával hozta Magyarországra Erasmus iránti tiszteletét.²² II. Ulászló pedig az erdélyi származású erasmista Piso Jakabot (Jacobus Piso, 1480–1527) nevezte ki II. Lajos nevelőjének.²³ Források híján biztosan nem állíthatjuk, de ha ekkora tisztelet övezte Erasmust az udvarban, szinte lehetetlen, hogy Piso Lajos király nevelőjeként ne olvasta és használta volna *A keresztény fejedelem neveltetését*,²⁴ de Piso, illetve Erasmus nevelési eszméi eredményességét illetően is csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, mert Lajos uralkodói kvalitásai a mohácsi csatatéren bekövetkezett tragikus halála miatt nem derülhettek ki.

Egy másik magyarországi illetőségű, eredetileg német származású humanista, a lőcsei Johann Henckel (1481/86–1539), Habsburg Mária lelkésze is levelezett Erasmusszal, és oly nagy tisztelője volt, hogy szinte minden művét összegyűjtötte könyvtára számára.²⁵ Neki köszönhetően a királyné utóbb bizonyos szempontból bevonódott a filozófus oldalán a reformáció hitvitáiba is.²⁶ 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen, ahol a török kérdést és a mohácsi csatavesztés ügyét is tárgyalták a birodalmi rendek, Erasmus a várakozások ellenére nem vett részt, de nagy érdeklődéssel és reményekkel követte levelező barátain keresztül az eseményeket.²⁷ Henckel értesítette például őt arról, hogy a skolasztikus Johann Eck (1486–1543), Luther teológus-ellenfele az ő műveinek – köztük a *Colloquia* – eretnek nézeteire hívta fel a figyelmet.²⁸ A birodalmi gyűlésen pedig Henckel vitába bocsátkozott Eckkel Erasmus nézeteit képviselve, melyek közül az egyik legfontosabb a török kérdés megoldása volt, melynek feltételeként a felekezetek közti ellentétek mihamarabbi megszüntetését nevezte meg.²⁹

Nemkülönben lényeges számunkra Henckel személyével kapcsolatban, hogy ő biztatta Erasmust a *Vidua Christiana* (*A keresztény özvegy*, 1529) megírására, amit

²² THIENEMANN Tivadar: Mohács és Erasmus. *Minerva*, III., 1924, 1–5. sz., 36.

²³ Piso így ír egyik levelében Erasmusnak a budai udvarból: „velünk vagy, ha reggelizünk, ebédelünk, ha állunk vagy ülünk, ha sétálunk vagy lovagolunk”. GERÉZDI: Irodalmi nyelvünk kialakulásáról. In Uő: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* i. m. 319; TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 69; BARLAY: *Roman virág* i. m. 45–46.

²⁴ BARLAY: Utószó. In ROTTERDAMI: *A keresztény fejedelem neveltetése* i. m. 151–152.

²⁵ RITOÓKNÉ: Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Uő: „*Nympha super ripam Danubii*” i. m. 167; KLANICZAY: A humanista literatúra Magyarországon. In Uő: *Pallas magyar ivadéka* i. m. 33; SCHLEICHER Pál: *Oláh Miklós és Erasmus*, Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 1941, 13.

²⁶ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 115–116; RITOÓKNÉ: Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Uő: „*Nympha super ripam Danubii*” i. m. 167.

²⁷ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 114.

²⁸ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 116.

²⁹ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 115.

Máriának, II. Lajos 20 éves özvegyének szánt.³⁰ A mohácsi csata után Henckel a Budáról menekülő királynéval tartott, melynek során egy rövid kassai tartózkodás után, 1528-ban visszatért a királyné immáron Pozsonyi ideiglenes udvarába.³¹ Itt kérte meg levélben Erasmust, hogy írjon Máriának egy vigasztaló könyvet, mert az özvegy királyné az ő szentírásmagyarázó *paraphrasis*ainak olvasásába menekül fájdalomában, amikor egész nap csak olvas, tanít és tanul.³²

Ami Henckelt illeti, V. Károly eltávolíttatta őt végül a királynő környezetéből, amikor rávetült az eretnokség gyanúja: Erasmus mellett ő is vallotta ugyanis az egyházi reformok szükségességét, és a császár nem vette figyelembe, hogy ez nem jelentette egyúttal a protestáns tanok követését.³³ Máriát a császár Németalföld kormányzójává (1531–1555) tette meg, aki hátat fordíthatott sorscsapásokkal teli magyarországi életének, és éppen a nagy humanista szülőházájában kamatoztathatta erasmista elvekkel átitatott tudását.³⁴

Máriával tarthatott viszont Németalföldre titkára, egy másik neves magyar erasmista, a havasalföldi származású, szebeni Oláh Miklós (1493–1568).³⁵ Oláh szintén jelen volt Mária egyik kísérőjeként az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen, ahol ő is eredménytelenül hívta fel a jelenlévők figyelmét a török elleni katonai összefogás halaszthatatlanságára annak ellenére, hogy ekkorra a szultán hadai már Bécset is megostromolták (1529).³⁶ Ahogy a török egyre bentebb jutott a kontinensen, úgy változott Erasmus békés, akár naivnak is nevezhető elképzelése a török megtérítésével és a keresztények velük szembeni magatartásával kapcsolatban: „Valamiféle barbár népekhez alkalmazott kereszténységgel kell megismertetni a törököket, amiktől azok majd szelíden beilleszkednek az európai népek közösségébe.”³⁷

Erasmus meglehetősen sokat foglalkozott ezt követően a török kérdés révén a magyarországi állapotokkal konkrétan is, így ismerjük véleményét a Mohács utáni kettős királyválasztásról.³⁸ A forrásokból tudjuk, hogy I. Habsburg Ferdinánd (1503–1564) Erasmus tudtára adta: az uralkodás mesterségét *A keresztény fejedelem nevelítéséből* tanulja.³⁹ Szinte biztosra vehetjük, hogy ellenfele, Szapolyai János (1487–1540) is ekként cselekedett, mert a győri Székesegyházi Könyvtárban ma is

³⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 109–110.

³¹ THIENEMANN: i. m. 38.

³² Uo.

³³ Tovább fokozta a gyanút, hogy Augsburgban felvette a kapcsolatot Melanchtonnal, akinek egy béke-tervezetet adott át, amit ő Luthernek is megmutatott. THIENEMANN: i. m. 13; TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 117; SCHLEICHER: i. m. 13–14.

³⁴ THIENEMANN: i. m. 38.

³⁵ RITOÓKNÉ: Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Uő: *„Nympha super ripam Danubii”* i. m. 171; SCHLEICHER: i. m. 8.

³⁶ SCHLEICHER: i. m. 30.

³⁷ RITOÓKNÉ: Egy 16. századi vándorlitterátor: Bartholomaeus Georgievits. In Uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest, Balassi, 2012, 313.

³⁸ BARLAY: *Romon virág* i. m. 50.

³⁹ TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 100.

örzik a mű egyik 1516-os kiadású példányát, amelyben a „*Sum Johannis Regis Electi Hungariae*” (Jánosé, Magyarország választott királyáé vagyok) bejegyzés olvasható.⁴⁰ Szapolyai nem nevezte magát „választott” királynak, de fia, János Zsigmond (1556–1570) a „*rex electus*” címet viselte, s ennek alapján feltételezi a történetírás, hogy a mű ismert és nagy becsben tartott volt Szapolyai és családja körében.⁴¹ Erasmus előbb Ferdinándnak ajánlotta a latinul írt János evangéliumának parafrázisát azzal az intelemmel, hogy a *publica libertas* védelmét tekintse legfontosabb feladatának, kerülje a háborút és a nép sanyargatását.⁴² Az események alakulása miatt azonban ezt követően Szapolyai oldalára állt, és egy nyílt levélben jelentette ki, hogy ő maga Ferdinánd helyében átengedné János királynak a magyar trónt, mégpedig a Respublica Christiana érdekében.⁴³ Erasmus szimpátiáját Szapolyai azzal is elnyerhette, hogy híres volt műveltségéről, olvasottságáról és művészetpártolásáról, nemkülönben, hogy udvarában pedig gyökeret eresztettek a humanista nézetei.⁴⁴

János király köréből ki kell emelnünk az erasmista Brodarics Istvánt (Stephanus Brodericus, 1471–1539), aki diplomataként azon fáradozott, hogy Európa egységesen hozzálasson az Oszmán Birodalom feltartóztatásához.⁴⁵ Már a mohácsi csatavesztés előtt is tisztán látta, hogy a magyarság a Nyugat nélkül nem győzheti le a törököt, és ha Magyarország nem kap onnan segítséget, akkor legalább igyekezzen Zsigmond lengyel királyhoz hasonlóan békét kötni a törökkel, egy katasztrófa elkerülése érdekében.⁴⁶ Brodarics Erasmus nézeteit osztotta a török kérdésben, miszerint „nem keresztényi eljárás az erőszak és megégetéssel való fenyegetéseink végrehajtása”.⁴⁷ Ő is a közeledést és megértést javasolta, mondván a krisztianizált töröknek nem áll majd érdekében Európa leigázása.⁴⁸ Ebben a szellemben kívánt lelki támaszt nyújtani Szapolyainak, mikor kétségek gyötörték a királyt politikai döntéseinek helyességét illetően, miszerint maga is támogatta egy keresztény fejedelem szövetséggkötését a törökkel.⁴⁹ Brodarics Erasmus híveként a vallásbéke és a tolerancia hirdetője volt, és hozzá hasonlóan a katolikus egyház megreformálásában reménykedett.⁵⁰

Brodarics túlélte a mohácsi ütközetet, saját szemével látta a borzalmakat, így lett a mohácsi csata krónikása.⁵¹ Világos és tömör stílusa, valamint abbéli szándékában, hogy csak a tényeket örökítse meg, szintén Erasmust követte, és csatlakozott

⁴⁰ BARLAY: *Romon virág* i. m. 50–51.

⁴¹ BARLAY: *Romon virág* i. m. 51.

⁴² BARLAY: *Romon virág* i. m. 50.

⁴³ Uo.

⁴⁴ BARLAY: *Romon virág* i. m. 46.

⁴⁵ BARLAY: *Romon virág* i. m. 13; RITOÓKNÉ: Előszó. In Uő: *Kutak* i. m. 7.

⁴⁶ BARLAY: *Romon virág* i. m. 48; TRENCSENYI-WALDAPFEL: i. m. 98.

⁴⁷ BARLAY: *Romon virág* i. m. 48–49; THIENEMANN: i. m. 47.

⁴⁸ RITOÓKNÉ: Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Uő: „*Nympha super ripam Danubii*” i. m. 168.

⁴⁹ BARLAY: *Romon virág* i. m. 48.

⁵⁰ THIENEMANN: i. m. 46.

⁵¹ BARLAY: *Romon virág* i. m. 48.

az olasz reneszánszból származó történelemfelfogás új irányához is, amely előtérbe helyezte a történeti realitások megörökítését.⁵² Ezt már tekinthetjük a modern történelmi gondolkodás és történettudomány kezdetének is, mert a szubjektív vélemények, nézetek és legendák leírása helyett a történesek tényszerű vizsgálata került előtérbe.⁵³ Ebben a szellemben a mohácsi csatavesztés történetét Brodarics írta meg először *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio* (1527) című művében, melynek sajátossága, hogy kortársaival és elődeivel ellentétben nem a történetek értelmezése, és végképp nem az eseményeket kiváltó természetfölötti okok keresése volt a célja, hanem a történesek naturalisztikus, részletes ábrázolása.⁵⁴ Sajnálatos módon Brodarics és Erasmus levelezése nem maradt ránk, de a történetíró erasmista szelleme tovább él hagyatékában.⁵⁵

Kasza Péter irodalomtörténész érvelésére hivatkozva a hazai erasmistákhoz és a török kérdés témájához csatolhatjuk a sziléziai származású vándor-humanistát, a Magyarországon összességében csak pár hónapot töltő Caspar Ursinus Velius (1493–1539) is, akit krakkói tanulmányai idején 1505-ben bizalmába fogadott a feltehetően csakugyan erasmista Thurzó János (1437–1508) főkamagróf, s bár az rövidesen továbbállt és többek között Bolognában, Rómában is képezte magát, mégis kapcsolatot épített ki a magyarországi erasmista körrel.⁵⁶

Veliushoz volt szerencséje személyesen is megismerkedni Erasmusszal 1521-ben Bázelen, s a kutatás szerint minden bizonnyal fiatalkora óta nagy tisztelője volt.⁵⁷ Erasmus közép-európai hírnevét ő is növelte, és tudósította őt az aktuális politikai eseményekről és tervekről a leveleiben köszönhetően annak, hogy ismerte Szilézia, Ausztria és Magyarország legbefolyásosabb udvarait.⁵⁸ A budai udvarban Piso és Velius az elsők között munkálkodtak Erasmus szellemiségének hazai meggyökereztetésén. Külföldi utazásaik és kapcsolatrendszerük révén hamarabb szembesültek Erasmus európai befolyásával és eszmerendszerével, felmérték esetleges szerepét

⁵² BARLAY: *Romon virág* i. m. 48; THIENEMANN: i. m. 10.

⁵³ THIENEMANN: i. m. 10–11.

⁵⁴ THIENEMANN: i. m. 10; RITOÓKNÉ: A Pray-gyűjtemény Janus-kézirata. In Uő: *Kutak* i. m. 131–132.

⁵⁵ THIENEMANN: i. m. 40; RITOÓKNÉ: Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Uő: „*Nympha super ripam Danubii*” i. m. 163; TRENCSENYI-WALDAFFEL: i. m. 97; GERÉZDI: Egy magyar humanizmus-történet margójára. In Uő: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* i. m. 187–188.

⁵⁶ Kasza írásában részletesen kifejti, miért van helye Veliushoz „a magyarországi historiográfia Pantheonjában”. KASZA Péter: Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In Caspar Ursinus VELIUS: *Lajos király baláljáról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 7–10.

⁵⁷ Legalábbis erre utal hozzá írt születésnapj üdvözlőverse (*In natali Erasmi Roterodami carmen*, 1517), és ezt követően Thurzó János biztatására írt dicsérő költeménye, melyet el is küldött Erasmusnak, így véve fel vele először a kapcsolatot. KASZA: i. m. 7–8; THIENEMANN: i. m. 33.

⁵⁸ THIENEMANN: i. m. 31–33.

és jelentőségét a hazai állapotok rendezésében, valamint a kultúra, a szellemi élet felvirágoztatásában.⁵⁹

Velius minden jel szerint Budán tervezett letelepedni, és Habsburg Mária leg-belsőbb köreibbe igyekezett beférközni.⁶⁰ Szándéka több írásában is tetten érhető, amelyekben a királynő iránti odaadását nyilvánította ki, azonban Mohács után megváltoztak a körülmények, és Velius végül Ferdinánd udvarában kamatoztathatta humanista műveltségét történetíróként és gyermekeinek nevelőjeként.⁶¹ Mária iránti tisztelete viszont nem lehetett csupán érdekből fakadó, mert Mohács után is kapcsolatban maradt vele, amint azt az 1530-as linzi személyes találkozójuk is mutatja.⁶² Emellett akárcsak Erasmus, még 1526-ban támogatója volt gyászában, amikor is vigasztaló verseket írt számára nővére, Izabella dán királynő halálhírére.⁶³ Velius és Mária kapcsolata és találkozója számunkra azonban abból a szempontból is rendkívül fontos, amit Tóth Gergely vetett fel: az udvari történetíróként szolgáló Velius esetleg Mária hatására látott hozzá egy évvel később a töredékesen fennmaradt Mohács-történet megírásához.⁶⁴

Velius historikusként ugyancsak fontos szereplőjévé vált történelmünknek, amikor I. Ferdinánd székesfehérvári koronázásán beszédet mondott 1527. november 3-án a koronázótemplomban, és kifejezte ezzel politikai állásfoglalását, illetve összegyűjtötte az uralkodó számára a trónigényét alátámasztó érveket.⁶⁵ Velius szerint Ferdinánd bár mindent megtett, de nem tudta megakadályozni, hogy az arcátlan és nagyravágyó Szapolyai János elragadja tőle a koronát, és méltatlanul használja az

⁵⁹ THIENEMANN: i. m. 34.

⁶⁰ Magyarországi kiterjedt kapcsolati körét és hosszútávú szándékait bizonyítja pl. *Nenia* c. versesköte-te, mely a magyar főembereknek, köztük Werbőczy Istvánnak, Brodarics Ursinusként és Thurzó Elek-nek írt. TÓTH Gergely: Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács-törté-ne. In VELIUS: *Lajos király haláláról* i. m. 34–35.

⁶¹ Velius a mohácsi csata következtében ráadásul elvesztette legtekintélyesebb magyarországi mecéná-sát, Szalkai László kancellárt és esztergomi érseket, aki a korszak egyik legbefolyásosabb politikusa volt. TÓTH: Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács-története. In VELIUS: *Lajos király haláláról* i. m. 31. 33–36; KASZA: Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In VELIUS: *Lajos király haláláról* i. m. 8.

⁶² TÓTH: Velius mutilatus i. m. 43.

⁶³ KASZA: Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In VELIUS: *Lajos király haláláról* i. m. 8.

⁶⁴ Tóth Gergely és Kasza Péter tanulmányaikban részletesen kifejtették a szöveg felbukkanásának kör-ülményeit, közölték magyar nyelvű fordítását, a mű megírásának esetleges céljait, valamint párhúza-mokat keresve és az eltéréseket vizsgálva összevetették Brodarics és Johannes Cuspinianus Mohácsról szóló írásával is. Kasza tanulmányában olvasható, hogy saját kutatásai, és újabban a szakma álláspont-ja szerint Brodarics csak 1528 tavaszán fejezte be művét, ami 1568-ig csak kéziratban létezett, és mivel kettejük között személyes kapcsolatra utaló jel nincs, valószínűleg Veliushoz nem jutott el Brodarics műve. Mindemellett tudomásunk szerint Velius el akarta küldeni a kész művet Máriának, így igen valószínű, hogy a mű az események Habsburg nézőpontját tárhatná fel előttünk teljes terjedelmével. KASZA: Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In VELIUS: *Lajos király haláláról* i. m. 11. 27; TÓTH: Velius mutilatus i. m. 43–44.

⁶⁵ Beszéde nyomtatásban is megjelent. Velius elhallgatta János még 1526. november 10–11-i törvényes királlyá választását és megkoronázását. TÓTH: Velius mutilatus i. m. 36–37.

uralkodói címet.⁶⁶ A kettős királyválasztás ügyében Erasmus nem számíthatott Velius közbenjárására eltérő álláspontjuk következtében, sőt, Velius még meg is róttá egy levélben Erasmust, amiért egy alkalommal Ferdinándot nem nevezte királynak, míg „az országát eláruló grófot” igen.⁶⁷

Áttekintve Rotterdami Erasmus török kérdésben kifejtett álláspontját magyarországi humanista kapcsolatain keresztül, egyetérthetünk a híres holland történésszel, Huizingával, aki *Erasmus* című munkájában úgy fogalmazott, hogy Erasmusnál az antikvitást bensőséges fénnel ragyogta be a keresztény hit, és a tiszta klasszicitás a biblikus kereszténységgel fonódott egybe.⁶⁸ A kultúra megváltását látta a klasszikus tudományokban, ha azt a kereszténység szolgálatába állítja.⁶⁹ Követőivel a *bonae literae* megteremtésére törekedett, ami a „barbár” középkori gondolkodásmóddal (pl. a skolasztikával) szemben álló klasszikus irodalmat, kultúrát és tudományt, egyfajta „egészséges és boldogító tudást” jelentette.⁷⁰ Erasmus abban a korban, amely a tudományos toposz szerint a reneszánsz pápákról, az elvilágiasodásról és a mindennapos erkölcsi botrányokról volt híres, nagyra becsülte az egyszerűséget, természetességet, tisztaságot és észszerűséget.⁷¹ Egyik legfontosabb célja volt megtisztítani az eredeti evangéliumi tanokat és magát a katolikus egyházat az évszázadok során ráakódott emberi képződményektől, a számtalan tévúton járó elképzeléstől (pl. skolasztikus dogmáktól).⁷² Nem csoda, hogy ebben az összefüggésben szíven viselte a török kérdés megoldását is, hiszen egy egész generáció léte függött attól, hogy vége lesz-e az uralkodók és a döntéshozók politikai és vallási csatározásainak, és fel tudják-e tartóztatni a keresztények közös erővel az oszmán

⁶⁶ TÓTH: Velius mutilatus i. m. 37.

⁶⁷ TÓTH: Velius mutilatus i. m. 40.

⁶⁸ HUIZINGA: i. m. 214.

⁶⁹ Mondván: „Mi egyéb Krisztus filozófiája, mint a jól megteremtett Természetnek jogaiba való visszahelyezése? – Végül, noha senki nem tanítja mindezt olyan tökéletesen, olyan hatékonyan, mint Krisztus, mégis, nagyon sok mindent találhatunk a pogány könyvekben is azokból a dolgokból, amelyek mindezzel összhangban állnak.” A klasszikus tudományok és a kereszténység összeegyeztetésére való törekvésre már korábban is láttunk példát. Felderenghet előttünk többek között Cassiodorus képe, aki úgy vélte, az írástudó csak akkor tudja igazán megérteni a Bibliát, ha jelentős világi kultúrával is rendelkezik, és Vivarium nevű kolostorának könyvtárában maga is gyűjtötte a legkiemelkedőbb klasszikus műveket, nézetei azonban nem váltak általánosan elfogadottá. Erasmus nagyobb sikerrel járt „a két világ” közötti összhang megteremtésében. Pierre RICHÉ: *Oktatás és művelődés a barbár Nyugaton*. 6–8. század, Budapest, Szent István Társulat, 2016, 156–160; HUIZINGA: i. m. 94, 346.

⁷⁰ HUIZINGA: i. m. 216.

⁷¹ Erasmus írja a következőket 1516-ban Röffendi Lambert pápai írnoknak: „Most nem sorolom fel, hány olyan kolostor van, ahol annyira nincs vallásos fegyelem, hogy még egy bordély is józanabb és szemérmesebb hely... Esküszöm, Matthäus, sioni bíboros egy lakomán sokak füle hallatára megemléített egy kolostort, megnevezve a helyet és a személyeket is, ahol a domonkosok élve temettek el egy ifjút, mert a lovagrendű apa a tőle titokban elcsalt fiát fenyegetőzve követelte vissza.” MAJOROS Máté: „Tintába zárt élet”, avagy variációk egy témára – Rotterdami Erasmus önéletrajzai. *Antikvitás és Reneszánsz*, V., 2022, 9. sz., 199–201; HUIZINGA: i. m. 228.

⁷² HUIZINGA: i. m. 228. 230–231.

hódítást és a pogány tanok terjedését. A török kérdésben az európai politikai szintén vallott nézeteinek érvényre juttatásához Erasmus megmozgatta magyarországi kapcsolatait is. S még ha látszólag kudarcot is vallott, az utókor már tudja, hogy eszméi sok szempontból meghaladták korát. Halála után a magyarországi erasmisták újabb és újabb generációja harcolt tovább az ő szellemiségéhez hűen tollal és karddal a törökkel szemben.

Rezümé

Rotterdami Erasmus (1466–1536), a „humanisták fejedelme” életcéljául tűzte ki a keresztény egység, a Respublica Christiana megteremtését, amelyen munkálkodva létrehozott egy új filozófiai irányzatot, az erasmizmust. Szívügyének tekintette a török kérdés megoldását, mert az ellehetetlenítette céljai megvalósítását. Minden befolyását bevetette az európai politikai szintén az ábított béke eljöveteleért, melyhez a magyarországi erasmisták is igyekeztek hozzájárulni lehetőségeikhez mérten, megtapasztalva a török terjeszkedés súlyos következményeit. Több kiemelkedő életpályát magáénak tudható hazai erasmista állt kapcsolatban Erasmusszal, és munkálkodott vele együtt a török kérdés megoldásán.

Kulcsszavak: Erasmus, magyar erasmisták, török kérdés, humanizmus

Abstract

Implications of the relationship between Erasmus and the Turkish question for Hungary

Erasmus of Rotterdam (1466–1536), often called the „prince of humanists,” dedicated his life to fostering Christian unity, the Respublica Christiana. Through his efforts, he established a new philosophical approach known as Erasmianism. He regarded the issue of the Turkish threat as critical, as it hindered the fulfillment of his goals. Erasmus leveraged all his influence within European politics to advocate for the hoped-for peace. Hungarian Erasmians also did their best to support this cause, experiencing firsthand the severe repercussions of Turkish expansion. Several prominent Hungarian Erasmians were connected with Erasmus, and collaborated with him or approached the Turkish issue from different perspectives.

Keywords: Erasmus, Hungarian Erasmians, Turkish issue, humanism